

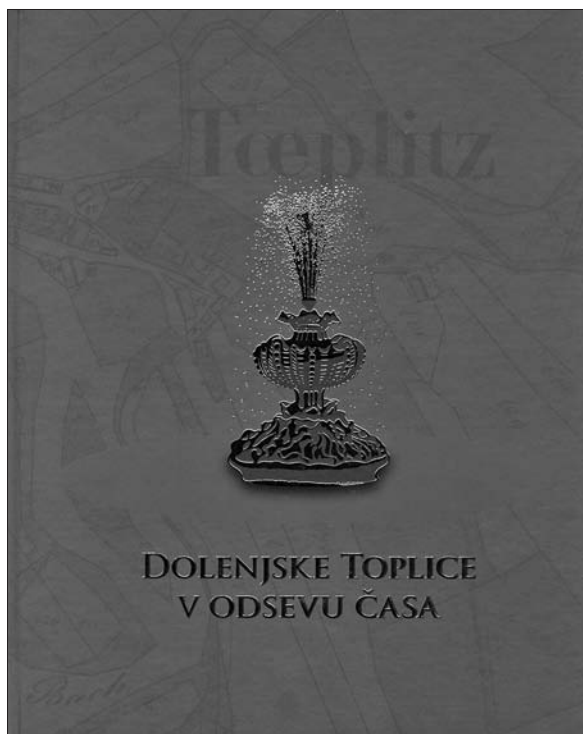
**Dolenjske Toplice v odsevu časa:
[znanstvena monografija ob 800-letnici prve
omembe Dolenjskih Toplic v zgodovinskih
virih] (ur. Robert Peskar). Dolenjske
Toplice: Občina, 2015, 555 strani.**

Da se je med ljudmi v Topliški dolini, obdani s hribi, reko Krko s pritoki, obdarjeni z zdravilno vodo, bogatimi gozdovi in mnogoterimi drugimi danostmi, s katerimi gospodarijo prijazni in gostoljubni ljudje, misel o iskanju svojih korenin in preučevanju življenja nekdanjih prebivalcev danes njihovega domačega okolja medila že dalj časa, je v uvodni besedi Monografiji na pot razkril župan Jože Muhič.

Kraj domačini še vedno imenujejo le Toplice; pridevnik Dolenjske je dobil leta 1953, da se je lažje razlikoval od drugih krajev v Sloveniji z enakim imenom. Za izdajo zbornika, ki osvetljuje njegov razvoj skozi čas in opisuje njegove naravne danosti, so izbrali 800. obletnico prve omembe kraja v pisnih virih, kar je primerna obeležitev njegove spoštovanja vredne starosti. Željam ljudi in občine, ki niti ni med najmanjšimi v Sloveniji in je kakor večina le-teh ponovno nastala po osamosvojitvi, je prisluhnila predvsem tovarna zdravil Krka, ki je leta 1973 prevzela topliško zdravilišče in je danes na Dolenjskem pogosto glavni podpornik tovrstnih projektov. Z njimi razvija in bogati svojo ponudbo in spleta tesne vezi z okoljem, v katerem biva in iz katerega živi.

Izdani zbornik prinaša raznovrstne članke o dolini, njenih prebivalcih in, seveda, toplicah. Delo glavnega urednika je opravil Robert Peskar, uredniški odbor pa je za pripravo objavljenih člankov uspel angažirati zavidljivo število kompetentnih avtorjev. Večina od njih je pripravila dokaj obsežne tekste, za katere so gradivo zbirali ne le v domačih, pač pa tudi v tujih arhivskih in drugih podobnih ustanovah. Medtem ko večina avtorjev člankov ne toži o težavah z dostopnostjo gradiva, je nekaj vrzeli ostalo še pri razkrivanju zgodovine zdravljenja vojaških oseb v Dolenjski Toplicah med obema svetovnima vojnama, saj je raziskovalcem to arhivsko gradivo nedostopno. Zbornik je tudi slikovno bogat, fotografije pa so zelo kakovostne, kar še dodatno dviguje njegovo vrednost. Za pripravo slikovnega gradiva je poskrbel fotograf, likovni urednik in oblikovalec monografije Marko Pršina, ki je poleg novih uspel zbrati tudi mnogo starih fotografskih posnetkov. Pri slednjih pomembno osnovo predstavlja fotografska zapuščina fotografa Karla Henigmana.

Prvi sklop člankov v zborniku se navezuje na geografsko lego, naravne danosti in termalne vode na zajetem območju. Drago Kladnik in Marjan Ravbar sta v svojem prispevku prikazala geografsko sliko območja, ki mu domačini pravijo Topliška dolina in se razprostira na zahodnem obrobju Krške kotline

med občinami Novo mesto, Straža, Semič, Kočevje in Žužemberk. Večina območja spada k dinarskemu krasu. Za zakrasela območja so značilni številni in raznovrstni kraški pojavi, ki odločilno vplivajo tudi na hidrografska mreža občine. Za območje občine Dolenjske Toplice je značilno zmerno celinsko podnebje in čeprev je od Jadranskega morja oddaljeno le 70 km zračne linije, to zaradi reliefnih pregrad Kočevskega Roga in Gorjancev na tukajšnjo klimo skoraj nima vpliva. Pestra pedološka sestava tal je vzrok za bogato floro in favno. Občina je med najbolj gozdnatimi v Sloveniji, saj nekdanje iztrebljene zemljiške površine zaradi opuščanja obdelave, ki je delno tudi posledica izselitve Kočevjarjev, spet prerašča gozd; ta nudi dom mnogim živalskim vrstam. Čeprev je za celotno Dolenjsko značilna zgodnja in gosta poselitve, to za območje Dolenjskih Toplic ne velja v celoti. Prav prostrano območje Kočevskega Roga, ki so ga pred drugo svetovno vojno poseljevali Kočevjarji, je danes skoraj popolnoma neposeljeno.

Andrej Lapajne in Mihael Brenčič, ki sta v svojem članku preučila geološke in hidrološke razmere, menita, da Dolenjske Toplice svoj značaj dolgujejo predvsem naravnim danostim, saj je topla voda, ki že od pradavnine privlači človeka, posledica geoloških razmer. Kot sta zapisala, se je z geološkimi raziskavami tukajšnjega podzemlja prvi ukvarjal geolog pater Janez Žurga, domačin iz Dolenjega Gradišča, od leta 1960 pa se opravljajo sistematične geološke raziskave tukajšnjega podzemlja.

Preučevanju potoka Sušica s kraškimi in termalnimi izviri, ki je tretji večji površinski pritok reke Krke, se je posvetil Andrej Hudoklin. Navaja, da že

poimenovanje potoka, ki mu ljudje pravijo tudi Šica, povzema njegovo lastnost, da v suši v zgornjem toku presahne. Bruhalniki v strugi so sicer glavni izvir vode v Sušici, poleg številnih kraških izvirov pa so njena izjemnost termalni izviri, ki se vanjo stekajo v Dolenjskih Toplicah. Muhaste vode Sušice so nekdanj močno vzpodbujale ljudsko domišljijo, prenekateri ljudski rek pa je nastal tudi zaradi strahu staršev, da bi v naraščajoči vodi utonil kateri od radovednih nadebudnežev.

Drugi sklop člankov, v katerem so avtorji skušali prikazati vpliv, način in posledice bivanja človeka v Topliški dolini, pričinja pregled arheoloških najdišč, ki ga je pripravil Borut Križ. Območje Toplic je označil kot stari prostor poselitve in bivanja, ki ga je pogojevala osnovna komunikacijska povezava po Krki od zahoda proti vzhodu. Po njegovih besedah so arheološke najdbe iz Dolenjskih Toplic bolj ali manj slučajne, med najpomembnejšimi izpričanimi arheološkimi najdišči z obravnavanega območja pa je Cvinger. Ker so prva izkopavanja tod potekala že konec 19. stoletja, je večina takratnih najdb pristala v Naravoslovnem muzeju na Dunaju, od katerih je del še danes na ogled na njihovi stalni razstavi.

O Toplicah v najstarejših pisanih virih je v svojem članku pisal France Baraga. Prvo omembo kraja je našel v darovnici, objavljeni v pred leti izdani knjigi Jožeta Mlinariča o stiški opatiji, vendar, kot pravi, nanjo nihče ni bil pozoren. Potem ko je avtor nanizal vrsto plemiških lastnikov, ki so za krajši ali daljši čas gospodarili na tukajšnjem območju, se je v posebnem poglavju posvetil prehodu toplih vodnih virov v last Turjaških, ki imajo prvi zasluge za razvoj kraja s kopalniško in zdraviliško ponudbo.

Boris Golec je opisal nastanek in zaton edinega zdraviliškega trga na Slovenskem in njegovo soodvisnost z razvojem topliškega kopalnišča ob toplih vrelih. Čeprav je po avtorjevih besedah arhivsko dokumentirana življenjska doba kraja kot trga trajala le pol stoletja, je imel vse temeljne attribute razvite trške naselbine razen zapisanih trških svoboščin, trškega sveta in volitev avtonomnih organov. Da so Toplice zelo specifičen primer v zgodnjem novem veku nastalega trga, avtor utemeljuje tudi s tem, da zavest o trgu ni bila živa niti med sodobniki.

Z zgodovino in razvojem topliške župnije sta se ukvarjala Julijana Visočnik in Blaž Otrin. Visočnikova ugotavlja, da je bila raba izrazov za poimenovanja nekdanj precej nekonsistentna in prav temu je po njenem mnenju pripisati, da danes na podlagi ohranjenega arhivskega gradiva ni mogoče ugotoviti natančnega datuma nastanka župnije. Patroni župnije so bili Turjaški; glede na svoje potrebe in prepričanja so jo kdaj podelili tudi protestantskim predikatom. Otrinov članek se časovno navezuje na čas od vključitve župnije Toplice v ljubljansko škofijo do začetka druge svetovne vojne. V času po francoski okupaciji so bile med drugim preurejene tudi meje župnije, ki je bila do tedaj enklava sredi župnije Vavta vas. S preuredit-

vijo meja se je močno povečalo število duš v župniji, duhovnike v Toplicah pa so včasih pristojni nastavljali tudi glede na njihove zdravstvene težave, saj so se nekateri med njimi ob služenju Cerkvi zdravili v takojšnjih toplicah. Kot v mnogih drugih župnijah so tudi v Toplicah v času prve svetovne vojne za vojsko pobrali cerkvene zvonove, ljudi pa je še posebej razburilo, da so pobrali celo nekaj piščali iz orgel.

Poleg toplih vodnih virov predstavlja največjo znamenitost v Toplicah župnijska cerkev sv. Ane z nekdanjim taborskim kompleksom, ki ju je opisal Robert Preskar. Čeprav je dandanes slabo opazna, je bila pred postavitvijo velikih zdraviliških stavb cerkev eden izmed dominantnejših objektov na topliškem trgu, o čemer priča tudi Valvasorjeva upodobitev Toplic. Po zanimivem sprehodu po cerkvi je avtor podrobneje predstavil še presenetljivo dobro ohranjeni protiturški tabor.

Politično, gospodarsko in socialno sliko Toplic z okolico v 19. stoletju je v svojem članku naslikal Stane Granda. Kot eno največjih pomanjkljivosti, ki je do določene mere vedno zavirala razvoj zdraviliškega kraja, je navedel prometne povezave. Morda tudi zaradi tega visoka aristokracija v Toplice ni prihajala. Avtor se je najprej posvetil odnosu med Novim mestom in Dolenjskimi Toplicami, ki so za meščane v prvi vrsti predstavljale kraj nedeljskega oddiha, družabnosti in zabave. Znano je bilo namreč, da so bile Toplice med najbolj priljubljenimi cilji enodnevnih izletov Novomeščanov. Za Toplice in topliške domačine pa je bilo Novo mesto ves čas sedež državno upravne in sodne oblasti, v okvir katerih so sodili v drugi polovici 19. stoletja. Urbanistično in arhitekturno je bilo središče Toplic preurejeno tako po prvem (1834) kakor po drugem velikem požaru (12. aprila 1895), ki sta v 19. stoletju opustošila Toplice. Da drugi požar v širši javnosti ni močneje odmeval, avtor pripisuje obsežnosti velikonočnega potresa, ki se je zgodil le dva dni kasneje.

Stavbni in urbanistični razvoj Toplic je osvetlil Marko Pršina, posebno pozornost pa namenil hišam, ki so stale že pred drugo svetovno vojno. Ugotovil je, da je razpored cest, kot ga izkazuje francisjejski kataster iz prve polovice 19. stoletja, ostal nespremenjen do danes. Priljubljenosti toplih vrelecev je pripisal dejstvo, da so bile Toplice skozi čas kar pogosto upodobljene. Kot je bilo omenjeno tudi v nekaterih drugih člankih, so Auerspergi po prvem velikem požaru odkupili požarišča treh hiš v središču naselja, na njih pa uredili osrednji trg. Tega so kot kraj zbiranja in trgovanja uporabljali tudi topliški prebivalci, zaradi nasprotujočih si interesov pa je bil pogosto vzrok sporov, čeprav so Topličani Auerspergom priznavali lastniško pravico.

Posebno poglavje je avtor namenil oštevilčenju hiš, ureditvi mostov, urejanju zadev, ki so pripadale srenji, oskrbi z vodo, razsvetljavi, Podžlebu, kjer so si domačini uredili svoje kopalnišče in pralnico-peri-

šče, gradbenim podvigom in novi podobi kraja v času med obema vojnoma. Članek že posega tudi v čas, ki se ga nekateri starejši domačini še spominjajo. Njegov pomen za domačine je toliko večji, ker je avtor sestavil preglednico posestnikov hiš od 1825 dalje s hišnimi domačimi imeni, spreminjanjem njihovih lastništva ter starimi in novjšimi hišnimi številkami, v sprehodu skozi kraj pa niza podatke o nekaterih hišah in njihovi nekdanji in sedanji namembnosti, hišnih prebivalcih ter njihovem življenju znotraj topliške skupnosti.

Matej Rifelj je opisal nastanek in razvoj zdravilišča. Navedel je najpomembnejše dogodke iz zgodovine toplic od najverjetnejših prvih kopalcev, ko naj bi po ljudski pripovedki zdravilno vrednost topliške vode odkril pes z bolno nogo, do dogodkov med drugo svetovno vojno, ko so tople vrele in zdraviliške usluge poleg civilnih gostov koristile vse vojske, ki so imele v določenem času dostop do njih. Zdravilišče je bilo v tistem času kljub redni skrbi v zelo slabem stanju, premočno imovino pa so iz zdraviliških stavb odnašali vsi, ki so imeli dostop v prostore. Takoj po končani vojni so začeli zdravilišče popravljati, leta 1946 pa je bilo nacionalizirano.

Invalidski dom, topliško poslopje z zelo posebno in edinstveno zgodovino, je opisal Matjaž Ravbar. Sprva je bilo namenjeno vojakom, ki so prišli v zdravilišče na rehabilitacijo in kopanje; posamezni zapisi namreč pričajo, da se je vojaštvo v tukajšnjih zdravilnih vrelih kopalo že konec 18. stoletja. Ko so Auerspergi svoje kopalnice dali v uporabo tudi vojakom, so naredili svojevrstno marketinško potezo, saj so kraj in topli vreli postali znani širše po habsburški monarhiji. Med obema svetovnima vojnoma so v poslopje naselili vojne invalide in njihove družine, zato je poslopje dobilo ime Invalidski dom. Nekaj časa je v njem domovala muzejska zbirka narodnoosvobodilne borbe, pa ambulanta in lekarna, danes pa je v uporabi kot stanovanjski objekt. Čeprav so se v Toplicah bali, da bo med vojaštvom in domačini prihajalo do napetosti, turjaški knezi pa so skrbeli še za svoj posel z drugimi gosti, so ostali vojniki domačinom v dobrem spominu. Ko je leta 1834 v kraju pustošil požar, je prav pomoč vojakov preprečila, da kraj ni utrpel še večje škode. Poleg »svoje« hiše so rešili tudi del cerkve, župnišča in gospodarskega poslopja.

Ob naravnih danostih, izviri tople in zdravilne vode ter ustreznih zdraviliških objektih k dobremu počutju gostov prav gotovo pripomore tudi urejeno okolje, oziroma park, da se lahko zadržujejo na prostem. Kot je zapisal Mitja Simič, so park v Dolenjskih Toplicah začeli urejati v istem času kot podobne zdraviliške parke v drugih krajih po Evropi. Čeprav za večino časa o parkovni ureditvi ni podatkov, gre zaupati navedbam avtorja članka, da je bil urejen po maniri ureditve parkov svojega časa. Lastnik parkovnih površin je še danes zdravilišče. Ker pa je park nekoliko oddaljen od zdraviliškega kompleksa, ga

bolj kakor zdraviliški gostje obiskujejo domačini, saj je postal izvrstna površina za rekreacijo. Mnogo bolj kakor park je svojo podobo ohranil zdraviliški trg, ki je današnje podobo začel dobivati tik pred drugo svetovno vojno. V nadaljevanju se je avtor posvetil še novemu parku z drevoredom, vrtu pri Invalidskem domu, drevoredu ob cesti proti pokopališču in drugim načrtnim zasaditvam dreves, s katerimi so želeli domačini in lastniki zdravilišča ustvariti prijetnejši ambient za goste.

O pojavu turizma v Toplicah, njegovem razvoju in značilnostih ter vizijah je pisal Marko Koščak. Zaradi zgodnjega odkritja toplih vrelecev so se v kraju z zametki turizma srečali že v poznem srednjem veku, ključni korak v razvoju topliškega turizma pa je bil narejen v 17. stoletju z izgradnjo prve kopalniške stavbe. K zagonu turizma so prispevali še država, ki je sprejela nekaj vzpodbudnih zakonov, in zdravniške komisije, ki so se začele vključevati v turistično in razvojno shemo zdravilišča. K prepoznavnosti Toplic so poleg vojaštva pripomogle turistične publikacije. V vsebinskem smislu so vse omenjene knjižice navajale zgodovino zdravilišča ter kemične, fizikalne in zdravilne lastnosti termalne vode, dotaknile pa so se tudi turističnih zmogljivosti kraja ter navedle nekatere zanimivosti v okolici Toplic.

V obstoj in delo zdravilišča je bila ves čas močno vpeta lokalna skupnost, ki se je iz lastnih potreb pa tudi za potrebe obogatitve turistične dejavnosti organizirala v društva. O njih in o družabnem življenju je članek pripravila Tjaša Zupančič, posebej pa se je posvetila gasilski dejavnosti, Bralnemu in pevskega društvu, delovanju sokolov in društev, ki so spadala v napredno usmerjen tabor, ter orlov in drugih katoliških društev. Omenila je še nekaj drugih manjših društev in združenj, ki pa niso imela izrazite vloge in močnejšega vpliva na življenje v kraju. Njen članek dopolnjuje prispevek Judite Podgornik Žaletelj, ki opisuje družbenopolitično življenje v 20. stoletju, ko so bile Dolenjske Toplice kljub različni organiziranosti in različnim državnim in družbenim ureditvam pravno središče velikega območja. Ker je bil to čas dveh največjih svetovnih morij, jima je v članku namenila tudi velik del pozornosti. In medtem ko se je dogajanje v času prve svetovne vojne Toplic dotaknilo le posredno, npr. preko mobilizacij moškega prebivalstva, zmanjšanju števila civilnih gostov v zdravilišču, ki so jih kmalu zamenjali vojaški rekonvalescenti, boji pa so potekali drugje, so bile Dolenjske Toplice v času druge svetovne vojne tako rekoč v samem središču dogajanja. Topličani vojne niso le opazovali, pač pa so v njej aktivno sodelovali ter z vojnimi žrtvami in materialno škodo občutili njene posledice. Po drugi svetovni vojni so Toplice sodile v okraj Novo mesto, ustanovitev samostojne države pa je prinesla nove spremembe. Dolenjske Toplice so sicer nekaj časa še vztrajale v občini Novo mesto, leta 1998 pa so se krajanje na referendumu dokončno odločili za svojo

občino, ki je začela samostojno pot 1. januarja 1999.

O sodobni arhitekturi, ki Dolenjske Toplice postavlja ob bok najkvalitetnejšim centrom v državi, je pisal Rok Žnidaršič. Dodatno znanstveno vrednost za preučevanje zgodovine, ki ga v drugih podobnih publikacijah le redko najdemo, pa daje zborniku članek Mitje Sadka, ki je sestavil seznam arhivskega gradiva, ki se nanaša na Dolenjske Toplice, hranita pa ga enota Zgodovinskega arhiva Ljubljana za Dolenjsko in Arhiv Republike Slovenije. V teh dveh institucijah ga je tudi največ. Avtor pa je takoj dodal, da bi bilo naivno pričakovati, da morda druge slovenske institucije nimajo gradiva, ki bi se posredno ali neposredno dotikalo zgodovine Dolenjskih Toplic. Pri tem je omenil Nadškofijski arhiv Ljubljana in opozoril, da se lahko gradivo o Dolenjskih Toplicah nahaja tudi v številnih drugih, v objavljenih člankih neuporabljenih fondih, ker to iz arhivskih pomagal ni vidno. Iskanje po takem gradivu je namreč podobno iskanju igle v kopici sena. Posebej so problematični neurejeni in nepopisani fondi, ki jih je v vsakem slovenskem arhivu še nekaj, pregledovanje in brskanje po takem gradivu pa ni možno. Gradivo o Dolenjskih Toplicah se brez dvoma nahaja tudi v arhivih v tujini. Seznamu je za lažje razumevanje dodal še indeks nekaterih pojmov in abecedni seznam arhivskih fondov s signaturami.

Spisek in osnovne biografske podatke osebnosti, ki so pomembno vplivale na življenje skupnosti, sta sestavili Darja Peperko Golob in Mateja Kambič, kroniko pa je dodal Dušan Štepec. Zbornik zaokroža spisek virov in literature z legendo okrajšav nahajališč arhivskega gradiva, kazalo slikovnega gradiva ter seznam avtorjev.

Predstavljeni zbornik sodi med vsebinsko in oblikovalsko boljše publikacije svoje vrste. Dolenjske Toplice so z njim dobile pester pregled krajevne zgodovine, znanstveniki različnih ved in ljubiteljski bralci pa vir, ki kar kliče po nadaljnjih raziskavah in spoznavanju pestre preteklosti zdraviliškega kraja.

Alenka Kacičnik Gabrič

Lilijana Žnidaršič Golec: Cerkevne ustanove in službe v zgodnjem novem veku na Slovenskem: Škofovstvo, arhidiakonastvo, župništvo. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete, 2015, 80 strani.

Avtorica doc. dr. Lilijana Žnidaršič Golec je pripravila knjigo z naslovom *Cerkvene ustanove in službe v zgodnjem novem veku na Slovenskem: Škofovstvo, arhidiakonastvo, župništvo*. Delo je priročnik, ki smo ga

v zgodovinarski stroki že dolgo potrebovali. Pretežni del slovenske zgodovine je bil tesno povezan z delovanjem Katoliške cerkve in njenih različnih ustanov ter upravnih struktur. Zgodovinarji pri obravnavanju različnih tematik hitro naletimo na vpletenost cerkvenih subjektov tudi v povsem posvetni sferi, zato bo pričujoče delo hvalevreden pripomoček pri poznavanju in razlikovanju najpomembnejših cerkvenih služb in njihovih nosilcev. Priročnik je razdeljen v štiri dele, ki jim je dodan terminološki slovarček z bibliografijo.

Prvi del je posvečen širši zgodovinski predstavitvi katoliških cerkvenih ustanov in služb ter njenih nosilcev. Časovno se je avtorica omejila na obravnavanje tematike od ustanovitve ljubljanske škofije (1461–1462) do jožefinskih reform ob koncu 18. stoletja.

Drugi del je posvečen vlogi škofovske službe – škofovstvu. Najprej je predstavljena škofijska in metropolitanska pripadnost slovenskega ozemlja v zgodnjem novem veku. Vlogo škofa kot voditelja škofije je na novo opredelil Tridentinski koncil (1545–1563) s svojimi odloki. Pri nas mu je sledilo obdobje protireformacije in katoliške obnove. Pri prvi so izjemno vlogo odigrale svetne oblasti, konkretno habsburški katoliški deželni knezi Notranje Avstrije, ki so izoblikovali idejnopravne temelje »državnega cerkvenstva«, te pa je do konca izpopolnil Jožef II. svojimi reformami. Predstavljena so tudi prizadevanja Habsburžanov za obnovo katolištva v Prekmurju

